

УДК 140.8:821.161.2

ТЕТЯНА САНДРОВИЧ

м. Київ

tansan@ukr.net

КОНЦЕПТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПОГЛЯДАХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ТА МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Визначено й проаналізовано світоглядні позиції Б. Грінченка та М. Драгоманова, зокрема розуміння концепту національної літератури. Поняття «національна література» Б. Грінченка ототожнював з виключно україномовною літературою, яка і формувала самобутність українського народу. М. Драгоманов був трохи інакшої думки щодо цього поняття, тому такої літературою вважав літературу як російськомовну, так і літературу написану українською, але призначену для просвіти українців.

Ключові слова: національна ідея, національна література, світогляд, нація, держава, просвіта.

Сутність поняття «національна література» має ґрунтовну основу, адже необхідність осягнення цього терміну передбачає необхідність заглиблення у тогочасний стан розбудови державності, перегляду поглядів «старої» та «нової» громад, до яких належали М. Драгоманов та Б. Грінченко. Дослідження творчого спадку Б. Грінченка та М. Драгоманова є важливим й актуальним у наш час. Зокрема, стосовно даного питання ґрунтовними дослідженнями ролі Б. Грінченка є Н. Богданець-Білокаленко, С. Єфремова, А. Животенко-Піанків, Л. Козар, А. Мовчун, О. Неживого, Н. Чухонцевої, В. Яременка, важливими статті Н. Антоненко, Т. Білявської, Н. Білокурої, Л. Дунаєвої, Д. Єсипенка, О. Лященко, М. Одінцової та ін.; щодо постаті М. Драгоманова – статті Б. Кістяківського, С. Єкельчик, О. Литвин, О. Калити, А. Третякової тощо.

Особливості полеміки М. Драгоманова та Б. Грінченка стосовно національної літератури загалом полягали у відмінності поглядів щодо розуміння концепту літератури як окремого об'єкту дослідження, а також щодо постаті Т. Шевченка. Саме поняття «концепт» означає «формулювання, розумовий образ, загальна думка, поняття, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті» [12, 373]. Концепт національної літератури означає бачення історичного розвитку літератури у взаємозв'язку із становленням її народу. Вперше поняття концепту національної літератури почало розглядатись з часу появи праці М. Петрова «Очерки истории

украинской литературы XIX столетия» (1884 р.), в якій було визначено українську літературу як літературу, сформовану у взаємозв'язку з російською. Його поділ української літератури здійснювався за історичним принципом періодизації становлення української літератури. Велику увагу автор приділяв важливості врегулювання поглядів на значення української літератури, що проявлялися по-різному: погляди щодо її тенденційності, тобто визнання права на існування як такої, та невизнання української літератури, що проявлялося в ставленні як до «хлопоманської», яку не варто вивчати; а також, як наслідку, боязливості українських письменників щодо розкриття власних поглядів, творів, що проявлялася в публікаціях авторів під псевдонімами та закордоном.

М. Петров для вирішення цієї ситуації вважав за необхідне здійснити історичне вивчення української літератури та з'ясувати, чи матиме вона перспективу у майбутньому. Він аналізував погляди критиків щодо історіографії української літератури, яких розподілив за трьома групами. До першої відносив огляди української літератури в національно-романтичному дусі, до 1857 року (І. Мастак, І. Галка, А. Метлинський, Гатцук, Чуприна); до другої – з відтінком українського слов'янофільства, з 1857 року до початку 1870 років (П. Куліш, Петраченко, Пипін, Волинець); до третьої – новітні огляди української літератури змішаного характеру (І. Галка, Пипін – прагнення до самостійного розвитку; Волинець,

Українець – вплив польської та російської літератур). Саме огляд третьої групи визначив створення періодизації української літератури, оскільки, за словами М. Петрова, потрібно враховувати як позитивний, так і негативний вплив польської та російської літератур, але все-таки з переважаючим впливом російської літератури.

На думку М. Дашкевича, який написав відгук на цю книгу, така періодизація літератури виявилась необґрунтованою, оскільки здійснювалася за різними критеріями. М. Дашкевич не погоджувався з автором щодо таких конкретних питань – самої періодизації, важливого значення саме історичного вивчення української літератури, впливу російської літератури, особливостей розвитку української літератури, а також послідовності викладу матеріалу – окремо життя письменника та аналіз творів [8]. Позитивний відгук ґрунтувався на тому, що праця М. Петрова є першим детальним вивченням української літератури. Можна сказати, що як В. Петров, так і М. Дашкевич, як представники історичної школи, доклали багато зусиль для розвитку національної літератури, оскільки їх погляди взаємодоповнювали одне одного. Окрім них, дослідженням витоків становлення української літератури в період діяльності історичної школи займалися П. Петраченко, О. Пипін, але їхні дослідження не мали на меті виявити цінність й самобутність української літератури [13]. До представників історичної школи належали також М. Драгоманов, Б. Грінченко. Особливої уваги заслуговує їхня дискусія, відображена в «Діалогах про українську національну справу» [4], що стосувалася питань передумов становлення й розвитку української літератури.

Перше, що вважаємо за необхідне, проаналізувати погляди Б. Грінченка та М. Драгоманова щодо ролі і значення Т. Шевченка у становленні української літератури. Як відомо, Т. Шевченко поділяв ідеї Кирило-мефодіївського братства. Факт його участі в організації достеменно доведений у той час, жанр дармерія вважала його натхненником духу цієї організації, ставилася до нього насторожено та повсякчас контролювала його дії. Окрім Т. Шевченка, до Кирило-Мефо-

діївського братства належали В. Білозерський, М. Гулак, П. Куліш, М. Костомаров, О. Маркевич та інші сподвижники національного духу українців.

Погляди М. Драгоманова суттєво різнилися, особливо щодо ролі і значення особистості Т. Шевченка, вони більш широко відображені у роботі **«Шевченко, українофіли і соціалізм» (1906 р.)**. М. Драгоманов порізному характеризував письменника, зокрема щодо його освіченості був такої думки: «Ми бачили, що в Шевченка не було міцної й ясної думки про поступ в історії, – бо її не могло бути в чоловіка, який думкою стояв на церковному ґрунті, не мав європейської науки й знав тільки російське жите часів Миколи І. Такий чоловік і не міг стати не тільки дійсним революціонером, але й яким-небудь постійним діячем, яких ми бачимо в Європі ХІХ ст.» [9, 84]. Це може означати неможливість сприйняття того факту, що велика сила волі митця до науки допомогла йому самотвердитись, стати освіченим та шанованим діячем української просвіти, яким захоплюються не лише селяни, а й навіть інтелігенція високого ґатунку, перш за все його рідна сестра – Олена Пчілка та племінниця, високо шанована у колі діячів освіти, – Леся Українка. Така безвихідь, що регламентувалася неможливістю насадження власних думок рідним, колегам (І. Франко, М. Павлик) сприяла зміцненню бажання до критики Т. Шевченка. В той же час він вдається до критики іншими письменниками постаті Великого Українця. Зокрема, у вищезазначеному документі М. Драгоманов наводить варіанти бачення П. Кулішем особистості Т. Шевченка – від народного поета до «п'яної музи».

Піднесення постаті Т. Шевченка іншими діячами просвіти викликає неоднозначні почуття у М. Драгоманова, тому він вдається до власного аналізу заявлених думок. Це чітко проявляється у названій вище праці, де М. Драгоманов проаналізував думку д. Сірка про Т. Шевченка, що був «...почастно раціоналістом, соціалістом і революціонером» [9, 40]. Стосовно раціоналізму, то М. Драгоманов вважав його неможливим для Т. Шевченка, оскільки коло спілкування та вишкіл письменника не були підходящими, адже, на думку

М. Драгоманова, раціоналізмом можна вважати: «постійну (консеквентну) і впорядковану (систематичну) думку» [9, 50]. Він вважав, що така особливість була відсутня у Т. Шевченка та зумовлена його відмінними поглядами щодо майбутнього української державності, відсутністю належної освіти, наявністю українофільських поглядів та патріотизмом письменника [9]. Наступна характеристика, надана д. Сірком, теж бентежила почування М. Драгоманова, оскільки його уявлення про соціалізм базувалось на інших почуваннях, а соціалізм Т. Шевченка критикувався за художні твори у ретроспективі минулого, зокрема щодо гайдамацтва. За таких умов М. Драгоманов категорично виступав проти соціалізму Т. Шевченка. Наступна характеристика теж була явно протилежною до висловленої д. Сірком, оскільки мала бути взаємопов'язаною з попередньою, а тому не мала місця. Висновком до критичних думок М. Драгоманова про Т. Шевченка є такі слова: «... Шевченко зоставсь необробленим, або й захованим у землю, золотом, далеко більше дякуючи "своїм" приятелям, ніж "чужим" ворогам» [9, 114]. Оскільки Т. Шевченко прагнув до розвою та плекання народної української мови та, відповідно, й літератури, то його погляди, на думку М. Драгоманова, мали вузький специфічний характер, про це ми дізнаємося з його праці **«Шевченко, українофіли і соціалізм»** [9]. Таким чином, він надав характеристику творчості письменника, явно відмінну від позиції Б. Грінченка.

Б. Грінченко вважав творчість Т. Шевченка найкращою із всього запропонованого в українській літературі, а самого письменника великим патріотом, що бачив майбутнє України та покладав усі сили для її збагачення, як у сфері просвіти народу, так і щодо літератури. Т. Шевченко був для Б. Грінченка гідним зразком для наслідування, справжнім патріотом і знавцем своєї справи – підняття духу нації, формування її самосвідомості, підтвердження цього у роботі **«Нова сем'я»** сказано, що Т. Шевченко «... наш найбільший поет і борець за людську волю» [5, 3]. Більш того, його розвідки з цього питання були європейського значення, зокрема стаття **«Двоє рідних»**, в якій постать Т. Шевченка асоціюється

з постаттю Г. Гейне, оскільки, з одного боку, їх обох люблять, з іншого – ненавидять. Цікавою є його розвідка **«Шевченків "Кобзар" на селі»**, де зазначається важливе значення праці Т. Шевченка у сфері просвіти народу. Таким чином, для Б. Грінченка постать Т. Шевченка не мала аналогій щодо сили духу, знань, вмінь та віддачі всього своєму народові, що вплинуло і на власну незламну позицію Б. Грінченка щодо необхідності становлення української мови та літератури.

Відмінність поглядів письменників також відображено в **«Листах з України Наддніпрянської»** Б. Грінченка (1892–1893), що вперше були надруковані на сторінках газети «Буковина» та в **«Листах на Україну Наддніпрянську»** М. Драгоманова (1893–1894) – у часописі «Народ». Б. Грінченко критично ставився до стану справ щодо становлення української літератури, а неоднаковість у поглядах письменник пояснював недостатністю самої української літератури, адже українська інтелігенція, що прагне до розширення свого світогляду в контексті української літератури починає читати книжки українською мовою, але виявляється, що написані вони далеко не ідеальною мовою, що і призводить в подальшому до непорозумінь.

Спільним у поглядах письменників було реальне бачення стану справ щодо можливості друку. Б. Грінченко зазначав, що цензура забороняла твори з однієї причини – мови, а тому належний розвиток української літератури постійно стримувався [1]. Саме мову Б. Грінченко вважав за основу нації, тому наполягав на україномовності як письменників, їх творів, так і на постійному спілкуванні своєю рідною мовою, незважаючи на будь-які утиски і заборони [2]. Як вихід із ситуації заборони друку Б. Грінченко пропонував друкувати твори хоча б в Галичині або ж Буковині, а не залишати їх лежати. В той же час, на думку письменника, не потрібно віддавати свої твори абикому, адже в такому разі знецінюється творчість письменника та починаються спекуляції [18].

Мовне питання українців, на думку Б. Грінченка, постійно потребувало контролю та допомоги інтелігенції як основи нації, що веде за собою, відводить від хибних шляхів,

виводить на справжню та вірну дорогу збагачення мови, самоототожнення з своєю ідентичністю, а тому українською нацією, адже національна самосвідомість формується на основі мови [15, 16, 17]. На його думку, стан справ залежить саме від українців, які навчають дітей не рідною мовою, розмовляють нею вдома, читають загалом російськомовну літературу, а тому постають проти національної ідеї. Звісно проблеми того часу полягали ще й у відсутності україномовної літератури, що було зумовлене станом друку та переслідуваннями. Доцільніше й безпечніше як економічно, так і морально було підлаштуватися під систему та спокійно собі жити. Такий варіант для Б. Грінченка на заслугував на повагу, оскільки тоді українці втрачати-муть власну самобутність та налаштовували-муть і своїх дітей до прийняття чужої культури як своєї рідної. Ось так і відбувалося з українськими письменниками, про що не раз наголошував Б. Грінченко, – в сім'ї розмовляли не своєю, а чужою мовою, тоді вони ставали «страшними злочинцями проти рідного краю ...» [2, 2]. З мовою нерозривно пов'язана література, що є писемним мовним багатством народу, адже «Народи, що мають літературу, люблену не по самих панських будинках, а й по мужичих хатах, не вмирають, хоч би на їх дорозі й трапились тяжкі пригоди» [3, 113]. Тому завданням освіченої верстви населенням була, на думку Б. Грінченка, постійна безперервна робота, спрямована на освіту власного народу усіма можливими шляхами, зокрема письменники мають писати науково-популярні книжки, перекладати; вчителі та інші освічені верстви населення мають також долучатися. Лише, коли українці навчаться шанувати свою мову, літературу, вийдуть з темноти незнання, тоді такий народ буде визнаний остаточно [3].

Б. Грінченко постійно аналізував здобутки української літератури, в тому числі творчість українських письменників. Зрозуміло, що критика письменника стосувалася усієї української літератури, незалежно від місця видання творів українських письменників. Перш за все звернемо увагу, що Б. Грінченко акцентував увагу на проблемі святкування на підросійській Україні столітньої річниці но-

вої української літератури – 1898 року. Ця дата обрана заздалегідь, пов'язана з виходом у широкий світ бурлескно-травестійної поеми «Енеїда» І. Котляревського, якого по праву вважають основоположником нової української літератури [2]. Аналізуючи творчість І. Котляревського, зокрема поему «Енеїда», Б. Грінченко відзначав історичне та філологічне значення твору [7]. Також аналізував життєвий шлях О. Тищинського як сподвижника, який видавав «Черниговській Листокъ» разом з Л. Глібовим, відзначив його наполегливу працю як українського патріота-інтелігента, що цікавився громадськими справами, фінансував видання закордоном, підтримав та допоміг Л. Глібову з друком творів [6]. Отже, тогочасний письменницький загал був різним, як і творчість. Б. Грінченко бачив свою місію не тільки у самостійній праці як письменника, просвітника, критика, але й як думаючого українця, що прагне до якісної національної літератури, а тому й висловлював бачення свого ідеалу, в тому числі на сторінках друкованих літературних видань.

Ідея національної літератури М. Драгоманова полягала у поступовій розбудові, шляхом спроб і помилок, оскільки, на його думку, потрібно шукати того, що об'єднає всі національності, так звану «всесвітню правду» [11]. У роботі **«Пропащий час: Українці під московським пануванням, 1654–1876» (1909 р.)**. М. Драгоманов звертає увагу на особливості насадження мовної політики українцям з боку росіян, це, зокрема, полягало у відсутності повного права на видавничу діяльність українських видавців, їхній страшенній боязливості перед владою та страху не залишитися без місця роботи. Це все надзвичайно впливало на стан національної свідомості українців й, відповідно, на стан справ вітчизняної літератури українців. Зрозуміло, що при відсутності освітніх закладів рідною мовою та власної літератури, не можна було говорити про національний поклик до розбудови державності у широкому сенсі цього слова. Це передбачало формування національних поглядів на розбудову держави, устремління на її майбутній ідеал та впровадження у дійсність сформованих копійкою працею національних прагнень. Що ж до самого сенсу, названої вище праці, то, можемо

сказати, що питання освіченості українського народу турбувало мислителя. Зокрема, аналізуючи час московського панування на Україні, М. Драгоманов зазначає, що часи гетьманщини давно минули й не варто оглядатись назад, коли належність до певної країни вимірювалася кошторисом того, хто більше заплатить [10]. Зрозуміло, що це була його власна позиція, хоча прагнення до впливу на Україну з боку інших держав простежується крізь всю історію становлення української державності. Якщо ж взяти до уваги Переяславську угоду 1654 року, яка вміщувала ряд статей, то, можна сказати, що краще життя передбачалося лише для самих козаків [10]. Щодо ролі національної літератури, то М. Драгоманов мав погляди відмінні від Б. Грінченка, зокрема щодо ролі російської літератури як літератури братнього народу, еталону, за допомогою якого можна навчитися писати та сформувати власний стиль творів. Як приклад, наведемо таку його цитату: «Нове письменство українське, після перериву його в XVIII ст., піднялось між иньшим на ґрунті всеросійського руху ...» [9, 150].

Прагнення до піднесення та розвою національної літератури наштовхувалося на утиски з боку офіційної російської влади: Валуєвський циркуляр (1863 р.) та Емський указ (1876 р.), а також указ (1881 р.), що забороняв друк словників українським правописом. Але в той же час інтелектуальна еліта боролася усіма своїми силами проти такого стану справ – хто працював для України в екзилі, в нашому випадку – М. Драгоманов, перебуваючи в Австрії, Швеції та Болгарії (після 1876 року), а хто на рідній ниві просвіти в Україні – Б. Грінченко, незважаючи на всі утиски та заборони.

Високо оцінював роль інтелігенції українського народу Б. Грінченко. Його робота на ниві просвіти українського народу була невпинною, як громадського діяча, письменника, мовознавця, педагога, критика, редактора щоденної громадсько-політичної газети «Просвіта», щоденної української газети «Громадська думка», літературно-громадського журналу «Нова громада», засновника і керівника культурно-освітнього товариства «Просвіта».

Погляди М. Драгоманова змінювались, тому однозначної позиції щодо позитивної

або ж негативної ролі та впливу російської літератури на становлення і розвиток української літератури не виявлено. Натомість його активна позиція щодо розбудови української літератури проявлялася у громадській роботі, що означала друк і поширення українських книжок, статей, розвідок, листуванні з українськими громадськими діячами, письменниками, літературознавцями, рідними, серед яких були І. Франко, Леся Українка, Олена Пчілка, П. Куліш, Ом. Огоновський, Ю. Яворський, П. Лавров, В. Навроцький, М. Бучинський.

Таким чином, тогочасна система друку підлягала перегляду та зміни, це виражалося у необхідності друку україномовних книжок без нещадної критики та редагування з боку влади, а тому існувала необхідність відміни попередніх указів, а також налагодження та визначення найбільш оптимального й цілком зрозумілого для всіх українського правопису, права на безперешкодне поширення друківаних видань та цілковиту незалежність письменників, а тому самостійність поглядів та думок. Першими, хто виявили таку самостійність та гласність щодо поглядів на розвиток саме української літератури стали Б. Грінченко та М. Драгоманов, що мало вияв в «Діалогах про українську національну справу». Для М. Драгоманова концептом національної літератури була література як українська, так і література написана російською мовою, оскільки вважав вплив літератури братнього народу сприятливим для розвитку власної. Погляди Б. Грінченка були чіткими – тільки література українською мовою. Загалом, вони визначили і сформували концепт української літератури, як історичної ретроспективи розвитку народної літератури, що є літературою української нації та заслуговує на увагу та повагу з боку офіційної влади того часу. Перспектива подальших досліджень може стосуватися ролі та значення національної літератури на зламі століть, становлення поглядів інших письменників щодо зазначеної проблеми тощо.

Список використаних джерел

1. Вільхівський Б. Дещо про українські видання / Б. Вільхівський // Буковина. — 1892. — № 37. — С. 1—4.
2. Вільхівський Б. З України. Перед столітню річницею / Б. Вільхівський // Буковина. — 1892. — № 23. — С. 2—3.

3. Вільхівський Б. Народопробудительні книжки / Б. Вільхівський // ЛНВ. — 1901. — Т. XVI, кн. XII. — С. 111—127.
4. Грінченко Б. Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / Упорядник : А. Жуковський. — К., 1994. — 288 с.
5. Грінченко Б. Нова сем'я; Було, є, буде [Електронна копія] / Б. Грінченко. 2-ге вид. Електрон. текст. дані (1файл : 9,58 Мб). У Києві : Друк. 1-ї Київ. Артлі Друк. Справи, 1917. (Книжки пам'яті Насті Грінченко) № 24.
6. Б. Олександр Тищинський / Б. Грінченко. Зоря. 1896. Ч. 17. С. 338—340.
7. Грінченко Б. Перелицьована «Енеїда» на селі / Б. Грінченко // Зоря. — 1906. — № 5—6. — С. 66—68.
8. Дашкевич Н. П. Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» / Н. П. Дашкевич. — Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1888. — 265 с.
9. Драгоманів М. Шевченко, українофіли, й соціалізм / М. Драгоманів. — Львів : Друк. НТШ, 1906. — 157 с.
10. Драгоманов М. Пропащий час: Українці під московським царством (1654—1876) з передмовою Михайла Павлика / М. Драгоманов. — Львів : з друкарні Івана Айхельбергера і Сп. Львів. Ринок ч. 10. Дім «Просвіти», 1909. — 38 с.
11. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов. — Партія Укр. Соц.-революціонерів, 1915. — 124 с.
12. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К. : Академія, 2007. — 752 с.
13. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства й критики: навч. посіб. / М. К. Наєнко. — К. : Академія, 2010. — 520 с.
14. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия / Н. И. Петров. — К. : Типография И. и А. Давиденко, 1884. — 457 с.
15. Чайченко В. Галицькі вірші : критична стаття / В. Чайченко // Правда. — 1891. — Т. III, вип. VIII. — С. 103—111.
16. Чайченко В. Галицькі вірші : критична стаття / В. Чайченко // Правда. — 1891. — Т. III, вип. IX. — С. 150—158.
17. Чайченко В. Галицькі вірші : критична стаття / В. Чайченко // Правда. — 1891. — Т. IV, вип. X. — С. 200—206.

TETIANA SANDROVYCH

Kyiv

THE CONCEPT OF NATIONAL LITERATURE IN THE VIEWS OF BORIS GRINCHENKO AND MYKHAILO DRAGOMANOV

Identifies and analyzes the ideological position of B. Grinchenko and M. Dragomanov, in particular the understanding of the concept of national literature. B. Grinchenko the concept of «national literature» identified with Ukrainian-language literature, which formed the identity of the Ukrainian people. M. Dragomanov had another opinion, such literature he considered Russian and Ukrainian, but designed to educate Ukrainians.

Key words: the national idea, national literature, ideology, nation, state, education.

ТАТЬЯНА САНДРОВИЧ

г. Киев

КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВО ВЗГЛЯДАХ БОРИСА ГРИНЧЕНКО И МИХАИЛА ДРАГОМАНОВА

Определены и проанализированы мировоззренческие позиции Б. Гринченко и М. Драгоманова, в частности понимание концепта национальной литературы. Понятие «национальная литература» Б. Гринченко отождествлял исключительно с украиноязычной литературой, которая и формировала самобытность украинского народа. Драгоманов был немного иного мнения относительно этого понятия, поэтому такой литературой считал литературу как русскоязычную, так и литературу написанную украинским, но предназначенную для просвещения украинцев.

Ключевые слова: национальная идея, национальная литература, мировоззрение, нация, государство, просветительство.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2017